

ЛАТИНСЬКА МЕНТАЛІЗАЦІЯ АСПЕКТУАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ У СУЧАСНИХ РОМАНСЬКИХ МОВАХ

ВАСЬКО Р. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті проаналізовано характер ментальних процесів формування граматичних категорій для вираження різних аспектуальних значень дієслівної дії у латинській мові. Встановлено, що носії латини розвинули у своїй мові багатоеlementну часову систему, не маючи інших засобів для вираження аспектуальних значень. Виявлено, що часова система латини зазнала значних трансформацій на сучасному романському мовному ґрунті, проте залишила свої відбитки у цих мовах як результат ментального сприйняття дійсності носіями романських мов.

Ключові слова: ментальні процеси, аспектуальні значення, дієслівна дія, латинська мова, сучасні романські мови.

В статье проанализирован характер ментальных процессов формирования грамматических категорий для выражения разных аспектуальных значений глагольного действия в латинском языке. Установлено, что носители латыни развили в своём языке многоэлементную временную систему, не имея других средств для выражения аспектуальных значений. Выявлено, что временная система латыни претерпела значительные изменения на современной романской языковой основе, при этом сохранив свои отпечатки в этих языках как результат ментального восприятия действительности носителями романских языков.

Ключевые слова: ментальные процессы, аспектуальные значения, глагольное действие, латинский язык, современные романские языки.

The article analyzes the character of mental processes formation of grammatical categories to express different aspectual meanings of verb action in the Latin language. It is proved that the Latin native speakers developed multiple-unit tense system in their language, as they did not have another means to express aspectual meanings. It reveals that the tense system in Latin underwent considerable changes on the Modern Roman linguistic basis and left its marks in these languages as a result of mental perception of the reality by the speakers of the Romance languages.

Key words: mental processes, aspectual meanings, verb action, Latin, the Modern Romance languages.

Сучасна когнітивна грамати́ка продовжує досліджувати й досі дискусійну проблему, пов'язану із визначенням когнітивно-ментального підґрунтя різних семантичних категорій (Болдирев М. М., Калько М. І., Лайонз Дж., Падучева О. В. та ін.), з-поміж яких аспектуальність як прототипна категоріальна ознака, яка реалізується в тих чи тих її представниках, або варіантах, у мовних значеннях, викликає найбільше суперечностей, що пояснюється різними ментальними процесами у сприйнятті навколишньої дійсності носіями мов, які найяскравіше відобразилися у категорії виду, що має неоднакові варіантні граматичні засоби вираження в багатьох мовах (Вимер Б.). Як стверджує М. І. Калько, граматичний концепт виду має досить складну структуру, що зумовлено перш за все його тісними зв'язками з понятійною зоною граничності – когнітивної основи видової корелятивності/некорелятивності дієслівної семантики, оскільки ґрунтується на відображених у свідомості людини об'єктивних відмінностях між явищами навколишньої дійсності, виражених у мовах за допомогою дієслів [16]. Це пояснює той факт, що в сучасній аспектології сформувалися різні теорії виду,

проте і досі актуальною залишається двокомпонентна теорія виду, започаткована російським аспектологом Ю. С. Масловим і професором Оксфордського університету З. Вендлером, згодом розвинута у працях М. І. Калька, Б. Комрі, О. В. Падучевої, С. Г. Татевосова та ін. Двокомпонентна теорія виду витлумачує аспектуальність з двох позицій: 1) власне вид: доконаний (далі ДВ) і недоконаний (далі – НДВ); 2) аспектуальні класи як своєрідні приховано-граматичні категорії, які визначають аспектуальну специфіку, так звану видову поведінку: парновидовість, одновидовість, двовидовість, а також повноту функціонального спектру (можливість мати одне чи кілька часткових видових значень – процесне, ітеративне, фактивне, узуальне тощо) [16, с. 54].

Особливо складною видається організація семантико-граматичного концепту виду в романських мовах, що пояснюється історичними процесами розвитку дієслівних систем цих мов. Насамперед витоків цих ментальних процесів дослідники вбачають в особливостях вираження дієслівної семантики в латинській мові, де видова різниця між діями з погляду їх завершеності/ незавершеності не становила окремої граматичної категорії. А тому, як традиційно вважалося, романські мови також не мають потреби у формуванні окремої категорії виду, бо розгалужена система дієслівних часів начебто здатна відображати і часові, і видові характеристики дієслівної дії одночасно. Для того, щоб наблизитися до об'єктивної наукової відповіді на це питання, необхідним є здійснення реконструкції часової і видової семантики дієслів у латинській мові, релікти якої простежуються у сучасних романських мовах, відбиваючи ментальні процеси у вираженні аспектуальної дії носіями цих мов.

Мета статті – охарактеризувати процеси латинської менталізації у формуванні аспектуальних значень дієслівної дії сучасних романських мов.

У латинській мові реалізацію доконаного виду, зазвичай, пов'язували з часами, утворюваними від основ перфекта (перфект, плюсквамперфект, футурум II), а вираження недоконаного виду – з імперфектними часами (презенс, імперфект, футурум I). Таке розмежування часових форм утвердилося у граматиці ще в період античності. Значне місце посідає проблема виду та часу латинських дієслів у роботі М. Варро “De lingua latina”, що синтезує досягнення стоїків й александрійців у сфері дослідження мови [49]. Протягом подальшого вивчення реалізації категорії виду в латинській мові і згодом у романських мовах ця теорія зазнала уточнень, але її сутність у традиційній філології так і залишилася незмінною. Ретельніше дослідження принципів використання часових форм носіями латини, яке ми можемо спостерігати у письмових джерелах, що збереглися з часів природного функціонування латини як засобу спілкування, дозволяє якщо не спростувати відповідність опозицій перфектні/імперфектні часові форми та доконаний вид /недоконаний вид, то, принаймні, утриматися від її ідеалізації.

Так, з'ясовано, що різниця між перфектом та імперфектом далеко не завжди чітко характеризувала дію в аспекті її завершеності або незавершеності навіть за часів класичної латини. “Латинський перфект є набагато ширшим за ДВ, він не виключає тривалість, навпаки, будь-яка визначена тривалість, що є точно обмеженою, найчастіше виражається за допомогою перфекта, ніж інфекта” [37, с. 438]. З цього приводу Б. В. Черних зазначає, що perfectum preasens завжди є виразником недоконаності дії, а плюсквамперфект, порівняно з перфектом, реалізує термінативність ще в меншій кількості випадків (13% у “Сатириконі” та 14,5 % у “Метаморфозах”, для перфекта це становить, відповідно, 40,5% та 26%) [39, с. 16]. Якщо опозицію перфект / імперфект можна хоча б частково співвіднести з реалізацією виду дієслівної дії, то більшість інших часових форм у латинській мові є загалом аспектуально нейтральними. До них належать: майбутній час індикатива futuрум I, всі часи кон'юнктива, за винятком перфекта та плюсквамперфекта, які майже завжди виражають завершену дію [32, с. 330], а також презенс, що є виразником недоконаності дії лише в мові, але не в мовленні [39, с. 10].

Окремі лінгвісти намагалися виявити інші засоби, окрім зміни дієслів за часами, для реалізації опозиції завершеність/незавершеність дії у латинській мові. Наприклад, висловлювались припущення про стабільну наявність нюансу завершеності у префіксальних дієслівних формах і незавершеності – в ітеративних дієсловах. На сучасному етапі розвитку лінгвістики ця версія майже не має прихильників, бо її недоліки були логічно обґрунтовані. На користь закріплення за префіксальними дієсловами видової характеристики завершеності дії свідчив той факт, що дана група дієслів майже не вживалася в імперфекті. Однак у теперішньому часі вони були широко вживаними, що не є характерним для дієслів доконаного виду слов'янських мов.

Я. О. Сафаревич стверджує, що в латинській мові префікс є засобом перетворення дуративних дієслів на термінативні або інхотивні, а таке протиставлення не відповідає видовій опозиції завершенена/незавершена дія повною мірою (наприклад, у російській мові *начинаю, выбегаю* є термінативними дієсловами недоконаного виду). Крім того, якщо дієслово не підходить для вираження НДВ, це ще не означає його доконаність [32, с. 332]. Стосовно ітеративності, то Я. О. Сафаревич зазначає, що в латині ітеративи утворюються не від дієслів ДВ, як у слов'янських мовах, а від дієслів НДВ [32, с. 331], а тому не можуть вступати в опозицію з дієсловами на позначення завершеності дії. Ф. Олдсію вказує також на те, що при додаванні префікса до безпрефіксального дієслова у слов'янських мовах зі зміною виду не відбувається кардинальних змін ядерного значення. У латинській мові найчастіше приєднання префікса до дієслівної форми має за мету суттєво деформувати її базову семантику, а не надати первинному значенню певних аспектуальних характеристик [46, р. 132]. Таким чином, дієслівні префікси в латині не можуть бути постійними носіями завершеності, результативності, а їх відсутність далеко не завжди виступає ознакою процесуальності.

У деяких випадках на доконаність/недоконаність дії в латинській мові і романських мовах безпосередньо вказує семантичне навантаження дієслова, залежно від якого серед дієслів виділяють граничні та неграничні. Однак лише невелика група дієслів у формі інфінітива може чітко виявляти свій граничний або неграничний характер. Справа в тому, що більшість дієслів у латинській мові і романських мовах є полісемантичними одиницями і, відповідно, поєднують у своїй семантичній парадигмі різні значення та їх відтінки. Тому найчастіше про граничність або неграничність того чи іншого дієслова можна говорити лише за наявності певного контексту [29, с. 28; 17, с. 7], з чого випливає, що категорію граничності/неграничності також не можна вважати повноцінним еквівалентом категорії виду, яка, маючи чітке морфологічне оформлення у слов'янських мовах, виявляє набагато меншу залежність від контексту.

Якщо у слов'янських мовах вид пов'язаний зі словотворчими особливостями дієслів і характеризує всі його форми, зокрема й безособові, то латина мала лише широко розгалужену систему часів, які, незважаючи на свою різноманітність, повністю не вирішували проблему реалізації завершеності/незавершеності дії, та нечисельну групу дієслів, які завдяки своїм семантичним можливостям могли безпосередньо вказувати на процесуальність або термінативність дії. Через те, що вказані засоби були нездатними до чіткого та регулярного вираження дієслівних видів, завершеність або незавершеність дії у латинській мові не були, як правило, оформлені ані морфологічно, ані лексично й актуалізувалися лише в певному контексті, що суттєво ускладнювало комунікацію.

Не тільки наявність/відсутність чітко вираженої категорії виду лежить в основі протиставлення слов'янської та латинської дієслівних систем. Ціла низка способів дії, що дають більш детальні уявлення про характер її протікання, залишаються невираженими латинськими дієслівними формами. Ми можемо констатувати лише здатність останніх до нестабільної формальної передачі (найчастіше безпосередньо семантикою дієслова, рідше

словотворчими афіксами) аспектуальних відтінків результативності та ітеративності дії, а також наявність нечисельного ряду інхоативних дієслів, які виражають своєю семантикою початок тривалої дії. Реалізація інтенсивності, інгресивності, детермінативності, дистрибутивності, сумарності і чимало інших відтінків дієслівної дії або загалом не відбувається, або сприймається лише в контексті.

Неможливість поєднання у функціональному навантаженні часових форм власне часових і видових відтінків дії зумовила занепад опозиції інфект/перфект у пізній латині. Серед конкуруючих часових і видових характеристик дії домінуючу позицію зрештою займає час, і значення “передування” майже повністю витісняє семантику “завершеності” з функцій часових форм перфекта. У зв’язку з цим постають два головні питання: 1) чи дійсно важливим для системи мови є розрізнення різноманітних характеристик дієслівної дії; 2) чому вид та способи дії не знаходять місця як окремі категорії у латинській мові.

На перше запитання намагаються дати відповідь дослідники універсальних категорій у різних мовах світу та автори порівняльних граматики. Більшість з них базуються на положенні про те, що вид та способи дії можуть реалізовуватися не тільки внутрішньо дієслівними засобами, але й за допомогою лексичних індикаторів. Врахування цього факту дозволяє стверджувати, що “поле аспектуальності є в кожній мові, адже у всіх мовах так чи інакше представлені мовні засоби, які виражають характер протікання дії у часі” [6, с. 77]. Існує навіть думка, що в різних мовах світу реалізація виду є більш поширеним явищем, ніж часова характеристика дієслів [27, с. 74]. Ці твердження дають підстави говорити про аспектуальність, що притаманна будь-якій мові. Інша річ – як вона реалізується, тобто з яким ступенем зручності, економності та систематичності.

Найлогічнішу відповідь на друге з поставлених запитань запропонував у своїх працях М. О. Луценко, зазначаючи, що категорії часу та виду є виразниками різного оцінювання дії з боку суб’єкта, який може бути активним діячем або пасивним спостерігачем. Критерії оцінки дії для діяча та спостерігача будуть різними: для першого важливим є “момент досягнення цілі”, тобто в якій фазі свого протікання перебуває дія, наскільки вона є наближеною до кінцевого результату (вид дії); другий оцінює дію залежно від її доступності для спостереження, тобто кваліфікує її як ту, що спостерігається, спостерігалася або буде спостерігатися (час дії) [21, с. 49–50]. На думку М. О. Луценка, у мовному розвитку позиція діяча (активного суб’єкта) передувала позиції спостерігача (пасивного суб’єкта), тобто вид розвинувся раніше за оцінку дії з точки зору часу [21, с. 48]. Поняття про вид дії було проекцією просторових відношень. Як вимірювання простору, так і вимірювання дії за допомогою просторових понять може здійснювати тільки активний діяч [21, с. 47]. Саме він є творцем граматики, і тому саме ті мовні категорії, які є засобами самовираження діяча, слід уважати первинними. Характеристика дії з точки зору часу її протікання розвинулася значно пізніше, вже на базі її видових ознак, а не безпосередньо просторових.

Всі типи відношень – просторові, аспектуальні та часові – і ознаки їх еволюції у вказаному напрямі найкраще представлені у слов’янських мовах. Доказом переходу від просторових відношень до аспектуальних є їхнє формальне відображення: префікси, що служать для вираження різноманітних відтінків дії, збігаються з префіксами на позначення просторових відношень і своєю семантикою демонструють похідний характер від останніх. Наприклад, український префікс *на-* як показник напряму дії на об’єкт означає ‘дію, що спрямована на верхню частину предмета’, тобто відбиває в мові неглибоке проникнення або поверхове втручання. Цей префікс зберігає відтінок неповноти, вживаючись також як виразник способу протікання дії (наприклад, укр. *наспівувати*, *нашіптувати* та ін.). Аналогічна ситуація спостерігається з багатьма іншими префіксами слов’янських мов: пор. укр. (рос.) *про-* ‘рух,

дія крізь щось' та 'дія, що охоплює об'єкт у всій глибині', укр. (рос.) *до-* 'досягнення межі, норми' та 'завершеність', рос. *из-* 'рух зсередини назовні' та 'повнота, вичерпаність дії, її розповсюдження на весь простір'.

Утворення часових категорій у слов'янських мовах відбувалося на базі вже сформованого погляду на видовий різновид дій. Категорії виду та часу мають точки дотику в плані змісту, що виражається за їхнього посередництва (формальний збіг був би переважанням для мови): минула дія може характеризуватися завершеністю, теперішня та майбутня – незавершеністю, але ця відповідність далеко не є абсолютною. За словами М. О. Луценка, слов'янські мови зберегли категорію виду не випадково, бо тільки мови, що брали активну участь у створенні первинної граматики, тобто виступали в ролі діячів, відобразили у своїй системі відношення до дії з погляду виміру її інтенсивності та фази досягнення нею своєї кінцевої мети. Інші мови, що почали свій розвиток з пізніших етапів загальнолінгвістичної еволюції, мають чітко сформованою лише категорію часу, аспектуальне ж маркування дії найчастіше відбивається в них неповною мірою або й зовсім ігнорується [21, с. 57].

З цього приводу слід навести образну цитату О. Гільфердінга, який, хоча й помилково, констатує наявність морфологічно вираженої категорії виду у всіх мовах індоевропейської сім'ї на найдавнішому етапі їхнього розвитку, також наголошує на позитивності формальної реалізації виду для мовців: "Тільки слов'яни мали ... творчість духу, щоб відкрити в мові живу стихію, ніким не розпочату ... Слов'яни зорієнтували творчу силу на внутрішнє визначення дієслова, найбільш живої та духовної стихії нашого слова" [12, с. 118–119].

Латина є прикладом тих мов, в яких закономірного нашарування на просторів відношення видових характеристик дії не відбулося. Дуже вірогідно, що, розвиваючись, вона мала як зразок ті мови, в яких формування категорії виду в загальних рисах уже відбулося (тобто носії латини не мали змогу спостерігати за ним і, відтак, відтворити його у своїй мові) і тривав процес формального утворення часових різновидів дії, в якому латина взяла активну участь. Відчуваючи потребу в більш детальному відображенні відтінків дієслівної дії, носії латини розвинули у своїй мові багатоелементну часову систему, не маючи інших засобів для досягнення бажаних результатів. Не витримавши навантаження, часова система латини (та й сама мова загалом) почала кардинально змінюватися, набувши децю іншого вигляду на романському мовному ґрунті. З'ясуємо, чи сприяли ці зміни позитивним тенденціям у вираженні аспектуальних значень у романських мовах.

Тривалий час дослідження можливостей відображення аспектуальності засобами романських мов не входило в коло інтересів романістів. За цими мовами закріпилася характеристика "безвидових", що знімало з розгляду цю проблему. Латина вважалась ідеальною мовою у плані своєї структурної організації, і лінгвістів здебільшого цікавили питання порівняння системи романських мов з їх мовою-основою. Переконані у довершеності латини, дослідники, звичайно, не могли зазначати факти її недоліків. Висновки про "безвидовість" романських мов були зроблені на основі аналізу засобів вираження виду у слов'янських мовах, де він має морфологічну реалізацію. Романські мови не розвинули гармонійної системи афіксів для вираження видових характеристик дії, внаслідок чого й уважалося, що категорії виду вони не мають.

За свідченням лінгвістів, окремі префікси в романських мовах можуть впливати на зміну аспектуального наповнення дієслів – вказувати на термінативність (фр. *sauter* 'стрибати' – *sursauter* 'підскочити'), початок дії (фр. *dormir* 'спати' – *s'endormir* 'заснути', ісп. *dormir* 'спати' – *dormirse* 'заснути'), ітеративність (фр. *sauter* 'стрибати' – *sautiller* 'підстрибувати', *trotter* – *trotter*, *chanter* 'співати' – *chantonner* 'наспівувати', *siffler* 'свистіти' – *siffloter* 'насвистувати'), атенуативність (фр. *voir* 'бачити' – *entrevoir* 'продивлятися', *lever* 'піднімати' – *soulever* 'попіднімати'), інтенсивність (фр. *charger* 'навантажувати' – *surcharger*

‘перевантажувати’), одноактність / багатоактність (ісп. *tirar* ‘стріляти’ – *tirotear* ‘перестрілюватися’, *picar* ‘колоти’ – *picotear* ‘поколювати’) (переклад значень з російської мови наш – Р.В.) [41, с. 3; 10, с. 97; 17, с. 12–16]. Однак ці утворення мають скоріше випадковий характер і не охоплюють дієслівну систему в цілому, а тому для вираження видової маркованості дії у романських мовах потрібні були інші засоби.

Найближчою до функціонального навантаження категорії виду є категорія часу, яка в романських мовах, на відміну від слов’янських, є більш різноманітною. Тому саме ця категорія так само, як і в латині, була протиставлена дослідниками видовій опозиції слов’янських мов. Існує декілька різновидів цієї концепції: 1) опозиція ДВ/НДВ у слов’янських мовах протиставляється опозиції претерит (наприклад, в іспанській мові – *préterito indefinido*, у французькій – *passé simple*)/ імперфект у романських мовах [3, с. 385; 47, р. 143; 29, с. 143]; 2) завершеність дії у романських мовах пов’язують зі складними часовими формами, а незавершеність – з простими [43, р. 19–21; 4, с. 280–281; 45, р. 58]; 3) обговорюється ідея про синтез обох теорій [44, р. 122].

Щодо першої із запропонованих версій, то зазначимо, що така опозиція може спостерігатися не в усіх романських мовах: повне витіснення претерита спостерігаємо у сардинській, ретороманській, молдавській мовах, частково – у французькій та румунській [33, с. 13]. Крім того, як і протиставлення перфект/імперфект в латині, ця опозиція в романських мовах далеко не завжди чітко відповідає протиставленню ДВ/НДВ слов’янських мов. Визнанню видового протиставлення за опозицією складні/прості часові форми заважають такі факти: поняття завершеності та граничності виявляються ідентичними; значення завершеності не поширюється на всі випадки використання складних форм, одна й та ж складна форма може виражати дію повністю вичерпану (фр. *j’ai trouvé* ‘я знайшов’) і дію в її протіканні (фр. *j’ai cherché* ‘я шукав’); на повну вичерпаність можуть вказувати і прості часові форми [17, с. 6].

Про неможливість цих часових опозицій романських мов бути визначальною ознакою категоріального значення виду констатує О. О. Соловова, наголошуючи на здатності часових форм французької мови *imparfait*, *passé composé*, *passé simple* відображати обидва значення видової опозиції – завершеність та незавершеність. Точно виявити характеристику дії, притаманну дієслову, що стоїть в одній із зазначених часових форм можна лише за допомогою контексту [34, с. 20].

Невідповідності, аналогічні тим, що були виявлені при порівнянні функцій ДВ/НДВ слов’янських мов та простих/складних часових форм романських мов, спостерігаються також у протиставленні претерит/імперфект у випадку його наявності в мові. Так, Р. В. Базєєва зазначає, що поряд зі значенням завершеності дії, претерит може мати значення ітеративності та тривалості [2, с. 10]. Отже, закономірність вживання форм претерита і складних часів у романських мовах на місці ДВ у слов’янських мовах та, відповідно, імперфекту і простих часів на місці НДВ далеко не є абсолютною.

Доведемо ці факти на конкретних прикладах. Так, до прикладу, ісп. *préterito indefinido* та фр. *passé simple* (*passé composé*) використовуються не тільки для реалізації дії, що припинила свою тривалість, а й для вираження обмеженої у своєму протіканні тривалої дії. Натомість у слов’янських мовах для реалізації таких дій уживаються дієслова недоконаного виду. Така невідповідність пояснюється В. С. Виноградовим і І. Г. Милославським як результат різної мовної свідомості носіїв цих мов. Для представників слов’янських мов “дуже важливим є вираження багатократності (тривалості) і кратності (крапковості) завершені або незавершені дії”, а носії романських мов цей аспект повністю ігнорують [10, с. 116].

Наприклад, у французькій мові українські речення *Вчора я написав листа* та *Вчора я писав листа* матимуть одну й ту ж конструкцію – *Hier j’ai écrit la lettre*, тобто результативність/ нерезультативність не будуть граматично марковані. Цей факт не означає

неможливості відображення у французькій мові результативності першого з наведених українських речень: вона може бути виражена за допомогою дієслівно-аналітичних зворотів на зразок *réussir à faire qch*, але за рахунок тенденції до економії мовних засобів (пор., укр. *Вчора я написав листа* / фр. *Hier j'ai réussi à écrire la lettre*). Для французького мовлення подібні речення є менш характерними, його носії тяжіють до економії мовних засобів.

Слушним є також зауваження Л. І. Лухт щодо суті видової характеристики дієслів у слов'янських мовах, яка не обмежується вираженням завершеності або тривалості дії. Як правило, вибір форми ДВ чи НДВ залежить від бажання мовця виділити необхідну сторону дії – її протікання, розвиток у часі або повноту реалізації. Лінгвіст також відзначає більшу функціональну широту дієслів НДВ: семантична парадигма НДВ “включає значення не тільки незавершеної дії, але й завершеності, доведеної до якісної межі” [20, с. 139]. Таким чином, залучаючи до мовлення дієслова ДВ, мовець має за мету підкреслити результативний бік дії, а при вживанні форм НДВ робить акцент на процесуальності, навіть якщо вона становить собою ланцюг декількох завершених з точки зору досягнення певної межі дій.

Таке ставлення носіїв слов'янських мов до характеристики дії зовсім не має формального вираження у романських мовах. До прикладу, розглянемо відображення засобами французької мови двох українських речень: *Я писав листи цілий день* (наголос на тривалості процесу, що складається з ряду завершених дій) та *Я написав тобі два листа*. З точки зору логіки носіїв французької мови обидві дії уважатимуться завершеними: перша – у зв'язку з наявністю обмеження *цілий день*, друга – за наявності результату. Завершена дія передається у французькій мові за допомогою простого минулого часу *passé simple* та його відповідника в мовленні – *passé composé*. Отже, еквівалентом першого з наведених українських речень буде фр. *J'ai écrit des lettres toute la journée*, другого – *Je t'ai écrit deux lettres*. Вживання часової форми *imparfait*, що є засобом вираження тривалої дії у першому реченні, неможливе у зв'язку з наявністю обмежувача *toute la journée*. Відтак, у формальному плані українська опозиція процесуальність/результативність не відбита у відповідних французьких реченнях.

Аналогічна ситуація спостерігається з плюсквамперфектом. Порівнюючи так звану “видову” опозицію перфект/імперфект у латині з протиставленням претеріт, складні часи/імперфект, прості часи в романських мовах, деякі лінгвісти стверджують, що романські мови зовсім втратили сему ‘доконаність’ для перфектних форм, замінивши її на ‘передування’ [20, с. 143; 17, с. 6].

Порівняння семантичного навантаження, з одного боку, часових форм романських мов, з іншого, – засобів формування видової маркованості у слов'янських мовах, свідчать про загальну несумісність досліджуваних категорій. Подеколи вони можуть мати частковий збіг: за умови збігу термінативності/процесуальності дії у слов'янських мовах з обмеженістю/необмеженістю її у часі – в романських, але подібні нашарування не є закономірними (аналогічні висновки вже робились у лінгвістиці [1, с. 77; 11, с. 152; 13, с. 70 та ін.]). Перейшовши на нову стадію розвитку, часові форми латини продовжили еволюціонувати на романському мовному ґрунті шляхом подальшого, майже остаточного, витіснення видових характеристик часовими.

Цей процес безпосередньо пов'язаний зі спрощенням у часовій системі. Так, у розмовній французькій та іспанській мовах спостерігається тенденція до співвідношення всіх часів з моментом мовлення, внаслідок чого зникає необхідність у використанні часових форм, що служать лише для узгодження дії з планом минулого (плюсквамперфект). Передминулий та передмайбутній часи використовуються лише для передачі модальних, а не видо-часових характеристик дії. Стирається різниця між претерітом та перфектом: у французькій мові претеріт зовсім вийшов з розмовного мовлення, в іспанській – претеріт або перфект домінують залежно від регіону поширення мови [38, с. 14]. У розмовних іспанській та французькій мовах

індикативні часи спростилися фактично до чотирьох форм: теперішній час, майбутній час, минулий термінативний (претеріт або перфект) та минулий дурагивний (імперфект). Аналогічні спрощення відбуваються і в інших дієслівних способах: наприклад, у французькій мові майже виходять із ужитку *imparfait du subjonctif* і *plus-que-parfait du subjonctif*. Цей процес є результатом остаточної відмови їх носіїв від вираження аспектуальних характеристик дії за допомогою часової системи. Відтак, немає достатніх підстав уважати дієслівну часову систему романських мов вищо-часовою.

Наступним кроком у вивченні засобів вираження аспектуальності в романських мовах був аналіз різноманітних комбінацій граматичної семантики часових форм і лексичних значень дієслів. А. О. Правдзівий вважає, що взяті відокремлено ані часові форми, ані семантичні маркери самих дієслів не здатні до чіткого вираження завершеності/незавершеності дії. На цей факт указує можливість їх поєднання з видовими словами “незалежно від прив’язки останніх до конкретного мікрополя аспектуальності” [30, с. 9]. Тому, за А. О. Правдзівим, адекватною категорії виду в романських мовах може вважатися тільки взаємодія часової системи з лексичним наповненням дієслів. У результаті власних спостережень А. О. Правдзівий доходить таких висновків:

– в іспанській мові реалізація завершеності дії досягається шляхом вживання інг्रेसивних, термінативних та дієслів миттєвої дії у часових формах плюсквамперфекта, перфекта та претеріта (ті ж самі дієслова в зазначених формах можуть набувати й значення незавершеності за наявності спеціальних лексико-граматичних засобів, тобто знову спостерігається неоднозначність у плані вираження виду);

– неграничні дієслова, незалежно від часової форми, здатні тільки до вираження незавершеності дії;

– у формах презенту та імперфекту інгресивні, термінативні та неграничні дієслова реалізують незавершену дію, а дієслова миттєвої дії – завершену [30, с. 25].

Аналогічні дослідження здійснювала Є. А. Реферовська на матеріалі французької мови, яка вважає, що у цій мові наявні граматичні показники виду – часи (видові характеристики дієслів особливо чітко виявляються в імперфекті та претеріті) і лексичні засоби, що служать для вираження видових відтінків безпосередньо значення самого дієслова – термінативні й курсивні дієслова [31, с. 445–446]. Є. А. Реферовська звертає особливу увагу на семантичні обертони, що виникають при вживанні термінативних дієслів в імперфектних часах, а курсивних – в перфектних. Термінативні дієслова у формі імперфекта набувають відтінку штучної тривалості в момент завершення дії (*imparfait pittoresque*) або становлять єдиний комплекс повторних завершених дій (ітеративний імперфект). У курсивних дієсловах, ужитих у перфектній формі, відбувається виділення або початку дії (інгресивний претерит), або його кінця [31, с. 456].

Щодо здобутих результатів, то слід зазначити, що вони, звичайно, розширюють коло засобів вираження аспектуальності в романських мовах. Однак (навіть за умов ігнорування факту нестабільності прояву аспектуальної семантики за допомогою цих засобів), порівнюючи нечисленні аспектуально релевантні лінгвістичні репрезентації, виявлені А. О. Правдзівим на матеріалі іспанської мови, та “семантичні обертони” французьких дієслів, описані Є. А. Реферовською, з кількістю відтінків дієслівної дії, що може мати, приміром, російська мова [49 СД, виражених внутрішньо дієслівними засобами (О. В. Ісаченко), із залученням недієслівних показників – 60 СД (М. О. Шелякін)], використовуючи різноманітні засоби словотвору, доходимо висновку про міжмовну асиметрію щодо вираження значення аспектуальності дієслівної дії. При цьому слід визнати або неспроможність романських мов, аналогічну латині, до вираження більш тонких відтінків дієслівної дії, на якій наголошували

ще А. Мейє та Ж. Вандрієс, або наявність у них, окрім часів та лексичної семантики дієслів, інших засобів вираження аспектуальності, на яке не звертають увагу А. О. Правдзівий та С. А. Реферовська.

Розширити традиційний перелік засобів реалізації виду в іспанській мові намагаються О. К. Васильєва-Шведе і Г. В. Степанов. Зазначаючи відносність видового забарвлення граматичної категорії часу та лексико-семантичної категорії граничності/неграничності [8, с. 218], лінгвісти концентрують увагу на вивченні стабільніших, на їхню думку, засобах вираження тривалості та результативності дії – перифрастичних конструкціях, що сформувалися вже на романському мовному ґрунті.

О. К. Васильєва-Шведе та Г. В. Степанов констатують, що в іспанській мові основними виразниками недоконаного виду є описові конструкції з герундієм, а перфективної дії – перифрази з дієприкметником. Так, у тривалій формі *estar + герундію* можна використовувати всі типи дієслівних форм незалежно від їх лексичної наповненості [8, с. 216]. Окрім вказаної тривалої форми, в іспанській мові засобами вираження процесуальності є лексико-синтаксичні конструкції герундія з дієсловами руху – *ir, seguir, venir, andar, pasar* та ін. Опозицією до перифрастичних зворотів зі значенням “тривалості” в іспанській мові є граматиалізована конструкція *tener + прислівник від перехідних дієслів*, що виражає результативність і закінченість дії, а також конструкції з інфінітивом – *ponerse a / esharse a / volver a + інфінітив* [8, с. 226].

Перифрастичні звороти з аналогічними видовими значеннями і принципами побудови широко вживані в португальській та італійській мовах: порт. *estar + gerúndio, andar + a + infinitivo (gerúndio), passar + a + infinitivo, ir + gerúndio*, італ. *stare + gerúndio, andare + gerúndio* служать для позначення дії у процесі її протікання; порт. *pôr-se + a + infinitivo, començar + a + infinitivo* виражають початок дії; порт. *parar (cessar) + de + infinitivo, vir + a + infinitivo* мають видове значення завершеності. У сучасній французькій мові дієприкметникові та герундіальні конструкції не стали поширеними (імовірно через збіг форм герундія та прислівника [8, с. 135]), хоча у старофранцузькій мові вони широко використовувались як “компенсація видової дифузності й темпоральної розмитості форм дієслівної парадигми” [26, с. 20]. Натомість широко вживаними є аналітичні звороти, що утворюються за формулою *V + Vinf.*, наприклад, для реалізації доконаності дії можуть уживатися конструкції *finir + de + inf., achever + de + inf., terminer + de + inf., réussir + à + inf.* (аналогічні конструкції є також поширеними в іспанській – *acabar, terminar, dejar, cessar + de + inf.*, португальській – *acabar, cessar, parar, vir + a + inf.* та інших романських мовах); для вираження процесуальності – аналітичний зворот *être en train de + inf.* Ці аналітичні форми демонструють тенденцію до моносемії у плані вираження семантичної опозиції завершеність/незавершеність дії, ніж часові форми, які, хоча і в дещо деформованому вигляді, були успадковані романськими мовами від латини. Саме тому в сучасному мовленні переважає заміна традиційно сформованих часів на аналітичні часові конструкції. Однак, певна однозначність у плані змісту аналітичних конструкцій не сприяла тенденції до економії у плані вираження мовних засобів: пор. укр. *заговорити* / ісп. *ponerse a hablar*, укр. *відпрацювати* / фр. *terminer de travailler*, рос. *отобедать* / ісп. *terminar de comer* та ін.

Як висновок, зазначимо, що відчувачи потребу у детальнішому відображенні відтінків дієслівної дії, носії латини розвинули у своїй мові багатоелементну часову систему, не маючи інших засобів для вираження аспектуальних значень. Згодом, не витримавши навантаження, часова система латини (та й мова загалом) почала кардинально змінюватися, набувши хоча й дещо іншого вигляду на романському мовному ґрунті, проте залишивши ці релікти як відбитки ментального сприйняття дійсності носіями романських мов і водночас сформувавши інші засоби і конструкції для вираження різних відтінків дієслівної дії, тобто аспектуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алисова Т. Б., Черданцева Т. З. Итальянский язык / Т. Б. Алисова, Т. З. Черданцева. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 208 с.
2. Базеева Р. В. О грамматической многозначности и синонимии простого и сложного прошедшего в современном французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Р. В. Базеева. – М., 1974. – 18 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 416 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
5. Болдырев Н. Н. Категориальное значение глагола : Системный и функциональный аспекты / Николай Николаевич Болдырев. – СПб. : Изд-во РГПУ имени А. И. Герцена, 1994. – 284 с.
6. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1971. – 114 с.
7. Вандриес Ж. Язык (лингвистическое введение в историю) / Жозеф Вандриес ; [пер. с франц.]. – М. : URSS, 2004. – 408 с.
8. Васильева-Шведе О. К., Степанов Г. В. Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи / О. К. Васильева-Шведе, Г. В. Степанов. – М. : Высшая школа, 1980. – 360с.
9. Вимер Б. Аспектуальные парадигмы и лексическое значение русских и литовских глаголов / Б. Вимер // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 26–58.
10. Виноградов В. С., Милославский И. Г. Сопоставительная морфология русского и испанского языков / В. С. Виноградов, И. Г. Милославский. – М. : Рус. яз., 1986. – 156 с.
11. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / Владимир Григорьевич Гак. – М.: Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
12. Гильфердинг А. Об отношении языка славянского к языкам родственным / Александр Федорович Гильфердинг. – М. : Въ Университетской Типографии, 1853. – 126 с.
13. Илия Л. И. Очерки по грамматике современного французского языка / Людмила Ивановна Илия. – М. : Высшая школа, 1970. – 176 с.
14. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология / Александр Васильевич Исаченко. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 880 с.
15. Калько М. І. Аспектуальність і дієслівна полісемія / Микола Іванович Калько. – Черкаси : Брама, 2002. – 144 с.
16. Калько М. І. Когнітивна основа категорії виду і аспектуальна таксономія українського дієслова / М. І. Калько // Лінгвістика : [зб. наук. пр. до 140-річчя від дня народження О. О. Потебні]. – № 3 (б). – Луганськ : Альма-матер, 2005. – С. 182–191.
17. Кашкарова Е. В. Средства выражения способов глагольного действия распределительности, интенсивности, смягченности, осложненно-интенсивности, эволютивности, прерывисто-смягченности, осложненно-интенсивности в современном французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Е. В. Кашкарова. – М., 1987. – 19 с.
18. Комри Б. Общая теория глагольного вида / Б. Комри // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 203–247.
19. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Джон Лайонз ; [пер. с англ.]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
20. Лухт Л. И. Глагол / Л. И. Лухт // Грамматика и семантика романских языков (К проблеме универсалий). – М. : Наука, 1972. – С. 264–336.

21. Луценко Н. А. Категории времени и вида в глаголе / Николай Алексеевич Луценко; [отв. ред. В. Д. Калиущенко]. – Донецк : Новый мир, 1977. – 66 с.
22. Маслов Ю. С. Избранные труды : Аспектология. Общее языкознание / Юрий Сергеевич Маслов ; [сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян ; вступ. ст. А. В. Бондарко, Н. А. Козинцевой, Т. А. Майсака, В. А. Плунгяна]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.
23. Маслов Ю. С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида / Юрий Сергеевич Маслов. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 39 с.
24. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы общего языкознания. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53–80.
25. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании / Антуан Мейе. – М. : URSS, 2004. – 104 с.
26. Милица В. К. Видовые аналитические конструкции как компенсация видовой диффузности основных парадигматических форм (на материале фр. языка XI – XVI вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / В. К. Милица. – Л., 1976. – 20 с.
27. Мурясов Р. З. Номинация и аспектология / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1991. – № 2. – С. 74–91.
28. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 2004. – 607 с.
29. Пицкова Л. П. Грамматическая категория вида в современном французском языке / Людмила Петровна Пицкова. – М. : Высшая школа, 1982. – 160 с.
30. Правдзивый А. А. Видовая актуализация настоящего и прошедшего времен глагола в испанском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / А. А. Правдзивый. – М., 1974. – 27 с.
31. Реферовская Е. А. Категория вида во французском глаголе / Е. А. Реферовская // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – М., – 1948. – Т. 7. – Вып. 5. – С. 445–456.
32. Сафаревич Я. О. О выражении совершенности и несовершенности в латинском языке / Я. О. Сафаревич // Вопросы глагольного вида. – М., 1962. – С. 323–334.
33. Силецкий В. И. Соотношение флективной и аналитической аспектуальности в испанском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. “Романские языки” / В. И. Силецкий. – Л., 1971. – 22 с.
34. Соловова Е. А. Способы действия законченности, начинательности, повторяемости в формах французского глагола *imparfait*, *passé simple*, *passé composé* (на материале французской прессы). автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Е. А. Соловова. – М., 1977. – 31 с.
35. Татевосов С. Г. Аспектуальные классы глаголов / С. Г. Татевосов // Багвалинский язык. Грамматика, тексты, словари / [под ред. А. Е. Кибрик]. – М. : ИМЛИ РАН “Наследие”, 2001. – С. 231–264.
36. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – Л. : Наука, 1987. – 347 с.
37. Тронский И. М. О видо-временной системе латинского глагола / И. О. Тронский // Вопросы грамматики : [сб. ст. к 75-летию академика И. И. Мещанинова]. – М. ; Л. : Наука, 1960. – С. 434–445.
38. Фирсова Н. М. Стилистика испанского глагола / Наталия Михайловна Фирсова. – М. : Изд-во УДН, 1976. – 287 с.
39. Чернюх Б. В. Категорії виду і часу в дієслівній системі латинської мови I–II ст. н. е. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.14 “Класична філологія” / Б. В. Чернюх. – Львів, 1993. – 27 с.

40. Шелякин М. А. Категория аспектуальности русского глагола / Михаил Алексеевич Шелякин. – М. : ЛКИ, 2008. – 272 с.
41. Шеремета Н. В. О средствах выражения способа действия в современном французском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Н. В. Шеремета. – Л., 1966. – 18 с.
42. Comrie Â. Aspect : An introduction to the study of verbal aspect and related problems / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 142 p.
43. Guillaume G. La representation du temps dans la langue française [Електронний ресурс] / G. Guillaume // Langage et science du langage. – Режим доступу : http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rbph_0035-0818_1967_num_45_1_2674_t1_0146_0000_2
44. Klum A. Verbe et adverbe : étude sur le système verbal indicatif et sur de système de certains adverbess de temps à la lumière ces relations verbo-adverbiales dans la prose du français contemporain / Arne Klum. – Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1961. – 313 p.
45. Martin R. Temps et aspect. Essais sur l’emploi des temps narratifs en moyen français / Robert Martin. – P. : Klincksieck. Maupas, 1971. – 451 p.
46. Oldsjo F. Tense and aspect in Caesar’s narrative / Fredrik Oldsjö. – Uppsula : Acta Universitatis Upsaliensis, 2001. – 543 p.
47. Sten H. Les temps du verbe fini (indicatif) en français moderne / Holger Sten. – Copenhagen : I kommission hos Ejnar Munksgaard, 1952. – 267 p.
48. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – P. 143–160.
49. Varro M. On the Latin language [Електронний ресурс] / Marcus Varro. – Режим доступу : http://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft/onlatinlanguage01varruoft_djvu.txt

Дата надходження до редакції
15.11.2012